

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

130:2 • 2010

ÖVERSIKTER

En ny svensk historia

Av Thomas Lindkvist

Stig Welinder, *Sveriges historia: 13 000 f. Kr.–600 e. Kr.* (Stockholm: Norstedts 2009). 502 s.

Dick Harrison, *Sveriges historia: 600–1350* (Stockholm: Norstedts 2009). 502 s.

De två första delarna av ett sexbandsverk om Sveriges historia utkom hösten 2009. Norstedts förlag ligger bakom denna den – enligt förlagsreklamerna – ”mest ambitiösa historiesatsningen som genomförts i Sverige på ett halvt sekel”. Den senaste vetenskapliga motsvarigheten kom 1966–1968. Då var det Bonniers förlag som i tio band publicerade *Den svenska historien*, och den var då till stora delar ingen direkt nyhet. Verket byggde på Sten Carlssons och Jerker Roséns lärobok *Svensk historia* för universiteten från 1961–1962. Herman Lindqvists *Historien om Sverige* i tio delar från 1990-talet var mer populärt hållen och väckte som regel inte någon större förtjusning bland historiker.

Sedan *Den svenska historien* kom ut första gången – den kom även i andra versioner – har i Norge publicerats såväl *Cappelen Norges historie* i 15 band (1976–80) som *Aschehougs Norgeshistorie* i tolv band (1994–1998); i Danmark kom *Politikens Danmarks historie* i 15 band ut i en tredje upplaga mellan 1976 och 1978 och det stora förlagssamarbetet *Gyldendals och Politikens Danmarkshistorie* i 16 band kom 1998–1991. I Finland finns till exempel åttabandsverket *Suomen historia* i flera upplagor, liksom den svenskspråkiga *Finlands historia* i fyra band från 1992–2001.

Ett arbete av detta slag som nu påbörjats av Norstedts är en remarkabel nyhet. Stora verk om den nationella historien har länge varit mindre främjade av svenska förlag. Till skillnad från jämförbara länder finns dessutom föga av en syntetiserande tradition och ambition bland svenska historiker. För Sveriges vidkommande finns i och för sig flera stora, relativt nyttkomna, specialverk, inte minst *Det svenska jordbrukets historia*, 1–5 (1998–2002) och *Sveriges kyrkohistoria*, 1–8 (1998–2005). Kunskapsläget

om den basala näringen och den mest betydelsefulla institutionen i det medeltida samhället har alltså nyligen syntetiserats. Men det har egentligen förflutit än längre tid än ett halvsekel sedan ett verk motsvarande *Sveriges historia* utkom, det vill säga ett flerbandsverk med separata författare där olika specialister sammanfattar sina respektive epoker. Den närmaste föregångaren är egentligen 15-bandsverket *Sveriges historia till våra dagar*, publicerad mellan 1919 och 1948. Där skrev Oscar Montelius om "Forntiden" (1919) och Sven Tunberg om "Den äldre medeltiden" (1926). Mycket vatten har flutit under många broar sedan dess och många forskningslägen har i grunden förändrats.

I *Den svenska historien* från 1960-talet finns en huvudtext – författad av Carlsson och Rosén – som byggde på läroboken. Den är fokuserad på den politiska historien med ett stort antal special- och fördjupningsartiklar. I verket som helhet fick "förhistorien" en undanskymd roll: i stort sett hälften av del ett. Huvudtexten var dessutom skriven av historikern Jerker Rosén – den byggde trots allt på en lärobok i ämnet historia – med specialartiklar av arkeologer, inte minst Bertil Almgren. I det nu aktuella verket är det däremot åter en eminent företrädare för den arkeologiska disciplinen, Stig Welinder, som skriver om den långa förhistorien, och denna ges också relativt sett större utrymme.

Författaren till den andra delen, Dick Harrison, är en mycket produktiv historiker. Han har en imponerande samling arbeten som vänder sig till en vidare läsekrets bakom sig. Han är en av de få historiker som skrivit läroböcker och han har skrivit om nordiska korsfarare samt i *Jarlens sekel: en berättelse om 1200-talets Sverige* (2002) behandlat den politiska omvandlingen under Birger jarl. Allt detta är goda förberedelser: inte minst material från *Jarlens sekel* har kommit till flitig användning igen.

Böckerna är vackra med en tilltalande typografi. De är välskrivna och fint, men inte överdrivet överdådigt, illustrerade. Det är texten – författarnas berättelser om det förflutna – som framträder som det väsentliga. Böckerna har dessutom ett läsvänligt format, cirka 24 x 17 centimeter. Det är alltså inte fråga om illustrerade bilderböcker i obekvämlig storlek utan tjocka band på upp emot 500 sidor var. Jag har inte sökt beräkna nedslag och i sig är storleken här av något mindre relevans, men textmässigt torde Norstedts nya historia totalt kunna mäta sig med Bonniers halvsekelgamla produkt. Båda de här recenserade volymerna innehåller goda kartor, och särskilt i Harrisons del finns instruktiva och förklarande kartor, till ex-

empel av integrationen av olika delar in i det politiska riket. Registren är utförliga och utmärkta.

Rumsliga avgränsningar

En viss risk kan föreligga, att verk av detta slag skrivs för att vara standardverk med ambitionen att presentera en etablerad och officiell historia. Nu är dock risken att böckerna skall uppfattas på det sättet minimal. Uppkomsten av ett Sverige, och vad Sverige var och är, liksom en rad invanda begrepp är något som problematiseras på många olika sätt.

Rummet är alltid ett problem: Den moderna nationalstaten Sverige har andra gränser än de som gällde under de perioder som här behandlas. Sentida nationalstatsgränser är alltid problematiska i relation till förhistorien eftersom "Sverige" då helt enkelt inte fanns. Den äldre medeltiden, som Harrison behandlar, är en tid då vad som skulle kunna kallas en svensk statsmakt växte fram. Det var den period då bygdemakt blev riksmakt, för att nu följa den terminologi Harrison brukar. Men nationen Sverige fanns knappast.

Welinder behandlar förhistorien inom det område som utgör den moderna nationalstaten, alltså inom gränserna efter 1809. Harrison skildrar den period då riket – Sverige som en politisk enhet – formerades med sina föränderliga och stundom oklara gränser. Här uppmärksammas de finska förhållandena, inte minst hur Finland integrerades i riket. Detta sker framför allt i den epilogliknande avslutningen av boken med titeln "Sverige". Harrison tar också upp förhållanden i de provinser som först sedan mitten av 1600-talet blev svenska; åtminstone svenska i den meningen att de kom att tillhöra den svenska statsmakten. Här finns kanske en viss övervikt för det danska Skåne på bekostnad av de norska Bohuslän, Härjedalen och Jämtland. Genom att Skåne behandlas, kommer en väsentlig del av den danska samhällsomvandlingen och riksbildningen med, och det i större utsträckning än den norska motsvarigheten genom Bohuslän.

Det är alltså en svensk historia som behandlar såväl det som blev det medeltida svenska riket, som Sverige inom 1809 års gränser. I allt väsentligt är det en lyckad lösning. Men en viss ottydlighet kan bli följd. I avsnittet om städernas framväxt (s. 343) diskuterar Harrison städer som tillkom genom mäktiga mäns närvaro och framhåller, med rätta, Kungahälla. Kanske det här hade varit på sin plats att nämna att det rörde sig om mäktiga *norska* män.

När det gäller förhistorien finns en förhållandevis god geografisk fördelning av stoffet. I äldre arkeologiska översiktsverk som till exempel Mårten Stenbergers *Det forntida Sverige* (1964) dominerade landskap som Uppland, Öland och Gotland starkt. Nu uppmärksammas de skilda förhistoriska samhällena inom hela den senare nationalstaten Sverige. Norrland ges till exempel ett stort utrymme. I sig är det en återspeglning av att kunskapsläget inom arkeologin har förändrats radikalt sedan början av 1960-talet. Mycken ny kunskap har kommit fram genom uppdragsarkeologin. Det moderna samhällets utveckling och stora infrastrukturella satsningar har varit styrande för kunskapsutvecklingen, vilket lett till en viss spretighet och fragmentisering.

Periodisering och samhällenas utveckling

En "Sveriges historia" är framför allt en fråga om kronologi. Periodisering är alltid vanskligt. Det har ibland betraktats som ett nödvändigt ont och som betingat av främst pedagogiska skäl. Periodisering kan å andra sidan också vara ett medel för problematisering och hjälpa till att ringa in betydelsefulla övergångar och samhällsförändringar.

Intressant nog kännetecknas hela verket av att de olika delarna saknar konventionella undertitlar av typ "Medeltid", "Vasatid", "Stormaktstid". Varje del anges i stället med årtal. Sveriges (för-)historia förmodas börja vid den tid till vilken de första spåren av jägare och samlare i vad som nu är Skåne kan dateras, det vill säga omkring 13 000 f. Kr. Mitten av 1300-talet – tidpunkten för tillkomsten av en rikstäckande lagstiftning och digerdöden med efterföljande senmedeltida agrarkris – är slutpunkten för den andra volymen. Men "medeltidsdelen" inleds här alltså redan på 600-talet, i Vendeltid och uppländska båtgravar. Den kronologiska avgränsningen är originell och ändamålsenlig, eftersom den bärande pelaren i Harrisons berättelse är uppkomsten av ett svenskt rike, närmare bestämt övergången från bygdemakt till riksmakt. Förutsättningarna för den politiska makt och den politiska kultur som manifesterade sig i det senare medeltida kungadömet spåras alltså tillbaka längre än uppkomsten av ett kristet kungadöme omkring 1000. Traditionellt brukar millenieskiftet betraktas som en viktig skiljelinje mellan "förhistoria" och "historia". Den traditionella avgränsningen är framför allt betingad av källsituationen, att det från 1000-talet i allt större utsträckning finns skriftliga källor utifrån vilka det förflutna kan rekonstrueras.

Både Welinder och Harrison behandlar såväl den kunskap som kan rekonstrueras utifrån arkeologiska artefakter som vad som kan utläsas av skriftliga källor. Welinder använder sig av Tacitus, Beowulf och Jordanes för att förstå samhällsförhållandena under den period han behandlar. Historikern Harrison bygger sin skildring i stor utsträckning på det arkeologiska forskningsläget, särskilt för den äldre delen av hans period. Men medeltidsarkeologins betydelse under de senaste decennierna för kunskapsstillväxten om samhällsförhållandena under den äldre medeltiden (med vilket här avses omkring 1000–1350) framgår mycket tydligt i hela boken.

De skriftliga källor som trots allt finns från den äldre tiden diskuteras väl. Här dryftas ingående Rökstenen, kring vilken det finns skiftande uppfattningar. Dess svårtolkade text återges efter Helmer Gustavsons översättning. Ett annat skriftligt monument som uppmärksammas är den hälsingska Forsaringen, senast i forskningen ingående behandlad av Stefan Brink, vars översättning återges. Harrison framhåller hur skrift och monumentresande var ett sätt att manifesteras bygdemakt i ett differentierat samhälle. Skriften kunde ibland, som i Röks chiffer, endast begripas av ett fåtal.

Tidiga centralorter som Birka och Uppåkra uppmärksammas. Kontrasten mellan Birka i Mälaren och det skånska Uppåkra visas genom den betydelse som skriftliga källor har haft för vår kunskap och vår tolkning. Birka är välkänt, främst genom Rimbert och berättelsen om Ansgars mission. Uppåkra är ”enbart” känt genom de partiella arkeologiska utgrävningarna. Denna centralort med dess stora betydelse är ännu ganska gåtfull och platsen är inte omtalad i några skriftliga källor. Det blir en viktig påminnelse om det primat som de skriftliga lämningarna ofta tillmätts för vår kunskap och bild av det förflutna. En starkt reviderad bild framträder emellertid genom de resultat som framkommit genom grävningarna i Uppåkra sedan 1996. Diskrepansen mellan rekonstruktionen av det förflutna utifrån skriftligt och artefaktmaterial framhålls instruktivt.

Welinder frångår också i sin bok den etablerade kronologiska indelningen: sten-, brons- och järnåldern är här avskaffade. Författaren problematiserar vidare marxistiska och andra av 1800-talets evolutionistiska teoretiska konstruktioner. Men som en teoretisk ram brukar Welinder den av amerikansk socialantropologi, främst Elman R. Service, lanserade nyevolutionismen; samhällenas förändring följs från bandsamhällen via stamsamhällen

och hövdingadömen till stater. Nu är detta inte en teori som sitter som en tvångströja på framställningen. Det nyevolutionistiska synsättet bidrar till att visa på tilltagande komplexitet i samhällena. Welinders bok kan läsas som en skildring av hur samhällena förändrades, liksom variationen mellan dem och hur de sinsemellan olika samhällena fungerade. Vad som höll samman samhällena – det rituella handlandet – och vad vi kan veta – eller snarast ana – om förgångna och förlorade föreställningsvärldar, diskuteras.

I mångt och mycket är båda böckerna ett återsken av forskningen inom arkeologi och historia under de senaste decennierna. Welinders oortodoxi beträffande den klassiska indelningen i sten- brons- och järnålder har utan tvekan sina fördelar i en problematisering av den traditionella struktureringen av den långa förhistorien. Mångfalden i synpunkter och problematiseringar gör kanske att överskådligheten går något förlorad. Welinder presenterar en stor mängd fyndplatser och den ibland förändrade tolkningen av dem. Kanske är det en mer lyckad disposition i Harrisons del. Som historiker är det trots allt ett mer renodlat tidsflöde han skildrar.

Welinder har också en mycket god framställning där han problematiserar frågor kring etnicitet. Frågan om ursprungsbefolkningar och diskussioner om vem som kom först i ett område är möjligen en relevant fråga i modern juridik, men inte för arkeologen eller historikern. Att etnicitet inte är en historisk konstant utan en historisk process är något som påvisas pedagogiskt skickligt i denna bok. Här finns också nyanserade diskussioner av den viktiga förändring som övergången till jordbruket innebar, möjligen betingad av försörjningskris i samlar- och jägarekonomin. Men mångfalden i samhällena från de första jägarna vid isranden och fram till de mer komplexa, krigiska, hövdingasamhällena följs fram till det som möjligen skulle kunna kallas för tidiga stater.

Dick Harrison har inte en lika tydligt, eller åtminstone inte lika pregnant, formulerad teoretisk ram. Det är snarast i empiriska kategorier som "rike" och "rikets framväxt" han diskuterar. Ordet "stat" och frågan om en statsmakts framväxt och existens undviks. Däremot är hans framställning receptiv i förhållande till den forskning som utifrån antropologisk teori- bildning brukar begreppen "gåvoekonomi" och "nätverksriken" för att förklara maktstrukturer och maktreproduktion. Harrison har mer som syfte att redovisa ett existerande kunskapsläge och vad vi kan veta – och inte veta – om den politiska utvecklingen och samhällets gradvisa förändring.

Ju längre fram i tiden han kommer och ju mer rekonstruktionen vilar på skriftliga källor, desto mer uttrycker han sig i empiriska, snarare än teoretiska termer.

Klimat och genus

Huvuddelen av texterna är skrivna av Welinder och Harrison. Men båda volymerna har några insprängda specialartiklar, typografiskt markerade genom att de är tryckta i dubbelpalt och på papper i gråton. I flera av dessa framförs intressanta saker. Jarl Nordbladh skriver till exempel om den arkeologiska vetenskapens omvandling, hur arkeologer gör och använder bilder samt om den diffusa gränsen mellan arkeologi och historia. Det är aspekter som också kommer fram i de båda huvudtexterna. I båda volymerna finns kortare artiklar av Fredrik Charpentier Ljungqvist som berör klimatet, alltså en aspekt på det förflutna som tidigare inte har uppmärksammats speciellt väl, men som numera är aktuell.

Det är dock svårt att generellt se något mer genomtänkt syfte bakom valet av specialartiklar. Några har karaktären av presentation av specialproblem, delvis med ganska perifer anknytning till temat Sveriges historia. Andra har en mer generell karaktär. Hit hör Britt-Mari Näsströms översikt över den fornnordiska religionen. Det finns en utmärkt artikel av Stefan Larsson, som, utifrån exemplet Lund, diskuterar en stads framväxt och olika typer av maktmanifestationer i samband med denna process. Från ett konkret mikroperspektiv görs tankeväckande generaliseringar. En god och kort översikt över det svenska språket och skrift har författats av Bo Ralph. Man skulle dock ha önskat att frågan om skriftligheten och dess utveckling hade integrerats mer i huvudframställningen. Användning av skrift och – inte minst olika typer av skrift: runor eller latinsk – är en väsentlig del av den samhällsomvandlingsprocess som bland annat innebar framväxten av en riksmakt.

Naturligtvis finns mer eller mindre tydliga redaktionella checklistor för ett bokverk av detta slag över aspekter, perspektiv och företeelser som skall och bör vara med. Läsare i alla Sveriges nuvarande landskap kan finna åtminstone något som förklarar hemtraktens plats i det blivande Sverige. Framställningarna är inte Mälardals- och Stockholmscenterade. Klimatet, som numera blivit en politisk fråga, är en nykomling i sådana sammanhang. Specialartiklar om sådana aspekter är utmärkt, men samtidigt finns det en fara att frågorna isoleras i särskilda – och som man gärna kan uppfatta

som överhoppbara – artiklar som inte flyter in i huvudframställningen.

Genus och förhållandet mellan män och kvinnor är ett fält som inte kan skyfflas undan och finns integrerat i huvudtexterna, kanske mer uppmärksammat och bättre integrerat i den första delen än i den andra. Welinder har mer av en holistisk ambition att skildra samhällsutvecklingen. Harrison låter trots allt den politiska nivån vara relativt dominerande, åtminstone som den röda linjen i framställningen. Och politik och politisk kultur var manligt definierade. Helt borta är dock ingalunda kvinnorna. Till exempel framhålls hur kvinnor användes för att bygga upp allianser i den tidiga medeltidens närverksriken. Den polska hertigdottern Rikissa framhålls som exempel, gift i tur och ordning med den danske kungaättlingen Magnus Nilsson, furst Volodar av Minsk och kung Sverker den äldre av Sverige.

En viss personcentrering finns hos Harrison. Några starka och handlingskraftiga män framhålls, inte minst Birger jarl, som blir en kraftfull samhällsomdanande hjälte. Och så finns en motsats: Erik Eriksson beskrivs som "en ovanligt svag kung, även för svenska medeltidsförhållanden" (s. 250). Avvägningen mellan individ och struktur är alltid besvärlig, men här och på några andra ställen – och ska det framhållas: endast undantagsvis – kan Harrisons framställning kännas en aning gammalmodig.

Såväl Welinder som Harrison är ytterst väl belästa och insatta i sina respektive forskningslägen. Konkreta, illustrerande exempel är vanligt förekommande. Bulverket i Tingstäde träsk på Gotland och Örberga kyrka i Östergötland används till exempel för att problematisera frågor kring maktförhållanden under det tidiga 1100-talet. Harrison utnyttjar forskningsresultat inom en rad olika discipliner från de senaste årtiondena för att ge sin översikt över samhället och dess förändringar. Medeltidsforskningen må möjligen vara relativt sett marginaliserad inom den historiska forskningen, men här används flitigt vad inte minst medeltidsarkeologin bidragit med. Vad som sysselsatt medeltidsforskare under de senaste cirka 30 åren kommer tydligt fram, samtidigt som många gamla frågor och problemområden hänger med. Frågan om det världsliga frälsets uppkomst behandlas utifrån nya aspekter.

Welinders text är mer personligt hållen än Harrisons. Den innehåller reflektioner kring den egna disciplinens föränderlighet, liksom omvandlingarna av kunskapen och tolkningen om det förflutna samt, inte minst, hur Welinder själv förhåller sig till detta. Mycken ny empirisk kunskap har vunnits genom utgrävningar föranledda av stora infrastrukturella satsningar. Dessa

har varit styrande för kunskapsutvecklingen. Den arkeologiska kunskapen har förändrats, metoderna likaså. Läsaren blir orienterad om en rad olika och fascinerande naturvetenskapliga metoder för att vinna kunskap om de mänskliga samhällena. Men det finns också intressanta diskussioner eller dialoger om hur det förflutna tolkats och hur dessa bilder har förändrats. Skillnaden mellan fantasi och tolkning är ibland svår att dra, särskilt för arkeologer. Långt in i boken (s. 348f.) finns dessutom ett vetenskapsteoretiskt och vetenskapsetiskt ställningstagande om vad som är god arkeologisk (och historisk) vetenskap. Welinder ger tankvärda referenser till skildringar av forntiden i litteraturen. Verner von Heidenstam, Jan Fridegård, Anders Österling och Johanne Hildebrandt tillhör de som litterärt förmedlat forntiden och därmed påverkat vår bild och uppfattning av det för länge sedan förflutna, liksom inte minst Bertil Almqvist och hans skildringar av familjen Hedenhös liv och låtanden – ett tankeväckande perspektiv som nog också kan appliceras på det medeltida samhället. För många i dag torde Arn Magnusson vara den mest kända medeltidssvensken.

Ett ämne som Welinder tar upp med viss utförlighet är de spår av kanibalism som kan beläggas, inte minst genom en diskussion utifrån Stora Förvar på Stora Karlsö utanför Gotland. Människans föda ägnas ett intressant kapitel med rubriken "Matpaus". Både det bekanta, vardagliga och det främmande, skrämmande framhålls.

Harrison ger sin skildring av hur ett Sverige växte fram ur en rad bygd-deriken. Två kapitel om "Bygdemakt" (s. 14–78) respektive "Riksmakt" (s. 247–304) kan ses som kompletterande och visar på ett gott handlag med nyorienterande syntetisering. Kapitelrubriken "Vikingatiden" (s. 92–146) är väl kanske mer en eftergift till konvensansen. Här finns också en ganska hävdvunnen skildring av vikingatiden och där av förklarliga skäl det nordiska och skandinaviska perspektivet blir starkt. Här finns mycket med av vikingars färder i österled och i västerled. Men i det avsnittet ryms även kristendomens ankomst, eller snarast den tidigaste kyrkliga organisationen. Beträffande den stundom diskuterade frågan om huruvida kristendomen skulle ha försämrat kvinnornas ställning eller inte, intar Harrison, efter överväganden, synpunkten att övergången till den nya religionen endast marginellt medförde en förändring i relationerna mellan könen. Den tidiga kristendomen skall inte ha varit kvinnofientlig. Harrison har genomgående det vällovliga syftet att rensa upp bland myter och vanföreställningar, liksom att reda ut vissa termer.

Forskningsläge

Ibland finns tydliga referenser i texten till de enskilda studier som ligger till grund. Harrison framhåller exempelvis (s. 432) Halvar Nilssons intressanta och omfattande artikel om lagmannen Höld i Värmland och hans och hustrun Margaretas stora donation till cistercienserklostret Riseberga i Närke 1268. Bakgrunden till donationen, som kanske byggde på konfiskerat gods från Birger jarls motståndare, belyser inte minst frågan om landskapet Värmlands integration i det svenska riket. Det är förtjänstfullt att framhålla Nilssons uppslagsrika artikel, vilken dessutom är publicerad i en inte alltför uppmärksammas skriftserie, *Nationen och hembygden: skriftserie utgiven av Värmlands nation i Uppsala*. Vissa tillfälligheter styr dock vad som kommer med och inte, även om en litteraturlista i ett verk som detta aldrig kan eller bör vara fullständig. Elsa Sjöholms stora studie om de medeltida lagarna från 1988 framhålls väl i texten, och frågan om särskilt landskapslagarnas tillkomst diskuteras utifrån det forskningsläge som uppstod efter hennes radikala tolkningar.

Ibland saknas å andra sidan explicit omnämnande av relativt nya forskningsresultat som ligger till grund för vad som berättas. Det gäller – för att ta ett exempel – Jarl Galléns och John Linds slutsatser om Nöteborgsfredens två gränslinjer (s. 45 ff.), och deras verk saknas även i litteraturförteckningen. Svårigheter finns att göra avgränsningar av detta slag och en konsekvens är svår att upprätthålla. Inga större missar eller uraktlåtanden kan konstateras, även om anmälaren tycker att Nils Ahnlunds *Jämtlands och Härjedalens historia: D. 1, Intill 1537* från 1948 fortfarande kan betraktas som ett grundläggande standardverk. I vetenskapligt avseende kanske det inte har ersatts av Carl-Göran Ekerwald, *Jämtarnas historia intill 1319*, från 2004.

En framställning av detta slag skall inte innehålla fotnoter. Litteratur- och referensavdelningarna är en aning olika i de två banden, och här skulle man kanske ha önskat sig en större redaktionell konsekvens. Harrisons del har dels en löpande bibliografi med – vanligtvis – korta kommentarer och dels en alfabetisk verkförteckning. Welinders volym har ett annat och mindre tydligt system. Hur som helst: det är inte alltid helt enkelt för den möjligen mer vetenskapligt intresserade läsekretsen att finna den litteratur som framställningen bygger på. Däremot har uppenbarligen stor redaktionell möda lagts ned på referenser till specialartiklarna.

Politik och samhälle

Harrison påvisar det komplicerade i den process som ledde fram till att Sverige vid början av 1300-talet var ett europeiskt kungarike. Ett genomgående tema är hur makt utövades och hur förutsättningarna och formerna förändrades med begynnelse hos hövdingarna och den lokala makten. Här visas hur maktallianser skapades genom olika former av nätverk samt hur inte minst kontakter skapade redskap för att legitimera mer omfattande herravälden och därmed alltmer komplicerade samhällen. Harrison ser perioden från Birger jarl och framåt som en tid av genomgripande samhälls-omvandling, ledd av denne store handlingskraftige man. Magnus Ladulås regeringstid och tiden under hans söner framställs som den tid då systemet mognade och Sverige blev ett någorlunda stabilt medeltidsrike. En mer permanent skriftlig administration tillkom, skattesystemet etablerades och borgar byggdes. Allt skapade förutsättningar för en mer stabil riksmakt, kanske till och med en stat.

Inte minst olika lokala och regionala undersökningar används för att visa hur olika landsdelar integrerades i riket. Ett rikssvenskt system fanns, utvecklat i Mälardalen och Götaland, och under vilket olika områden gradvis inrangerades. Hälsingland saknade exempelvis hundaren och häraden, den territoriella indelning som förekom i landskapen runt Mälaren och Götalandskapen. Detta var ett uttryck för att området inte var integrerat i riket; men vad som skall vara ett riktigt rikssvenskt system och vad som gör periferierna till periferier kunde ha diskuterats mer. Harrison ger hur som helst utifrån forskningsläget goda inblickar i skilda landskap eller regioner och deras särdrag.

Harrisons skildring uppehåller sig alltså till stora delar i samhällets övre skikt. Men trälar och slaveriets betydelse diskuteras också ingående, liksom även av Welinder. Trälar var nödvändiga för att huvudgårdar och hallar skulle fungera, och trälar följde ibland sina herrar i graven. Slaveriet beskrivs som en naturlig del av samhället (Harrison, 75). Det skriftburna samhället som kom under Birger jarl gjorde att avtal blev möjliga och därmed ett annat sätt att kontrollera befolkningen, vilket ledde till att trälar inte längre behövdes från det sena 1200-talet och tidiga 1300-talet. Slaveriet fördömdes dock inte och Sverige förblev, enligt Harrison (s. 236) en slavägande och slavhandlande nation ända fram till 1800-talet. Här borde dock kanske förklarats att det var slaveriet på den då svenska ön Saint-Barthélemy i Västindien som avskaffades 1847. Sveriges träloms historia

är inte lika kontinuerlig som dess konungars, och en lång kronologisk lucka finns i det svenska slaveriets historia från början av 1300-talet till slutet av 1700-talet. Denna typ av miss är dock ovanlig i ett verk som överlag kännetecknas av att kontrollen av fakta varit mycket god.

Historisk, arkeologisk och kulturgeografisk forskning har under senare årtionden bidragit mycket till att öka kunskapen om det agrara samhället, dess organisation samt hur natur och olika resurser har utnyttjats. Den samhällseliga utvecklingen ägnas stort utrymme. Harrison har bland annat skildringar av bosättningar, bebyggelsen på landsbygden, olika näringar, odling, husdjur, grödor och så vidare. Viktiga omvandlingar av jordbruket, såsom införandet av tresädet, radikala principer för att fördela och bruka åkermarken, tegskiftet, omtalas och beskrivs. Utnyttjandet av skogen, liksom fiskets och jaktens betydelse i vissa regioner framhålls. Erämarksökonomi i delar Finland lyfts fram som ett exempel på hur "vildmarken", det vill säga den icke odlade jorden, spelade en viktig roll.

För Welinder är kontroll över järnfyndigheter och järnframställning ett viktigt moment i förklaringen av olika lokala – eller regionala – elitors maktunderlag. Bergsbruket får mindre uppmärksamhet i Harrisons del. Den tidiga medeltiden var den period då de första städerna växte fram. Här har inte minst arkeologiska utgrävningar bidragit med mycket ny kunskap, vilket är väl och ingående belyst.

Harrison ger sin bild av hur Sverige blev Sverige. Kontakter med omvärlden ledde till förändringar. Men det är lokala, regionala och med tiden nationella eliter som mer eller mindre direkt tillskrivs rollen som aktiva samhällsomvandlare; inte minst genom övertagande av idéer och institutioner utifrån. Kyrkans roll som förmedlare och aktiv samhällsomvandlare framhålls – eller, som Harrison skriver: "Riksformationen medförde i lika hög grad ett stärkande av den svenska kyrkoprovinsen som ett stärkande av kungamakten" (s. 375).

Båda banden ger en bred skildring av samhällsutvecklingen. Mycket finns med; inte ens forntida och medeltida hundar och katter glöms bort. Föga saknas, och det är försumbart att det, som Harrison konstaterar (s. 364), "är svårt att forska om prostituerade" eftersom det finns få uppgifter i källmaterialet före 1350 om såväl "byhoror" som "stadsskökor".

Den politiska nivån är som sagt dominerande i skildringen av den tidiga

medeltiden. Här finns de ofta dramatiska politiska händelserna skildrade, men här finns också den långsamma omvandlingen av samhället: de politiska institutionernas framväxt, formaliseringen av det politiska systemet, integreringen av periferier. Harrison ger bilden av ett Sverige som ändock – trots eftersläpning, tröghet, motstånd och alla regionala skillnader – träder fram mot mitten av 1300-talet under en kungamakt. Då fanns ett rike som blev utgångspunkten för den senare svenska historien. Strax före digerdöden var den långa vandringen mot ett rike fullbordad. Man kan problematisera den sentida nationalstaten som tolkningsram, men här blir den ändock mer eller mindre historiens främsta objekt. Strävan att skapa ett kungarike (och kanske en efterföljande nationalstat) framstår nästan som historiens främsta drivkraft. Kanske finns här trots allt en likhet mellan Sven Tunberg och Dick Harrison.

De två första delarna av *Sveriges historia* är stimulerande läseböcker och översiktsverk, vilka arkeologer, historiker och andra kan förhålla sig till, med eller mot, under det kommande 2010-talet och säkerligen långt senare. Det är också två böcker som förtjänar en stor och allmän läsekrets – och det är väl för en sådan verket främst skrivs. Här ges inte bara en skildring utifrån forskningsläget av Sveriges äldsta historia; här förmedlas även insikter i arkeologisk och historisk forskning och om hur kunskap och tolkningar av det förflutna konstrueras. Läsaren får utmärkta presentationer av skilda typer av källmaterial. Stig Welinder och Dick Harrison har tagit universitetens ”tredje uppgift” på allvar. Den historieintresserade allmänheten är att gratulera.